

kiezen voor een integrale weergave waarbij alle aandacht op het gepubliceerde stuk wordt gericht. Wanneer er weinig doublures of irrelevante informatie in voorkomen is een dergelijke werkwijze zelfs gewenst; door noten en afsluitende paragrafen kunnen verduidelijkingen en opmerkingen over de betekenis van het stuk worden aangeboden. Het alternatief is een analyse van inhoud en betekenis van het materiaal waarbij de vraag centraal staat hoe door systematische vergelijking met hetgeen reeds bekend is onze kennis van thema en tijd erdoor wordt vergroot. Door middel van uitbundig citeren kan de *couleur locale* van de bron aan de lezer worden getoond.

De enquête uit 1880 bevat zoveel (vrijwel) gelijklopende antwoorden dat het weinig zin heeft ze allemaal in extenso af te drukken. Ik neem een willekeurig voorbeeld. De antwoorden zijn door mevrouw Welcker zodanig gegroepeerd, dat telkens een bepaalde beroeps categorie aan het woord komt. Op bladzijde 288 wordt voor de categorie land- en veenarbeiders onder andere het antwoord op vraag 37 ('Als gij betaald wordt met tijdloon, geschiedt dit per uur of per dag?') afgedrukt. De brieven van deze arbeiders hebben de nummers 39 t/m 51 gekregen; de antwoorden luiden: 'per dag, betaald per dag, betaald per dag, per week, betaald per dagloon, bij den dag, per dag, bij den dag, betaald per dagloon, betaald per dagloon, betaald per dag, -, per uur'. En zo gaat het telkens weer, bladzijdenlang soms. Wie weet voer voor taalkundigen. Maar wat kunnen historici ermee doen; te meer nu het hun zo moeilijk is gemaakt om er achter te komen bij welke respondent een bepaald antwoord behoort!

Anderzijds heeft mevrouw Welcker ook een beetje gekozen voor de methode waarbij de analyse van het materiaal centraal staat. In een apart hoofdstukje wordt getracht algemene gegevens over het arbeidersbestaan samen te vatten. Maar daarin wordt niet steeds duidelijk of een opmerking nu betrekking heeft op een, enkele of alle respondenten, dan wel op alle Nederlandse arbeiders. Soms kan daaraan geen twijfel bestaan, bijvoorbeeld bij de constatering: 'Op zijn 50e kon men niet stil leven van overgespaard geld'. Maar ja, dat belicht meer de betreurenswaardige continuïteit van de geschiedenis dan de erbarmelijke omstandigheden van toen.

Zo heeft mevrouw Welcker een caleidoscoop geschetst, vol individuele lotgevallen maar met een te weinig analytische en professionele probleemstelling. Het ideale geschiedwerk moet naar mijn mening bomen en bos schetsen. Helaas blijft dit boek te ver van dat ideaal verwijderd, ondanks of misschien wel juist dankzij de indrukwekkende hoeveelheid werk die in de voorbereiding ervan moet zijn geïnvesteerd.

P.D.'t Hart

Johan Frieswijk, *Socialisme in Friesland 1880-1900* (Amsterdam: Van Gennep, 1977, 270 blz., ISBN 90 6012 358 1).

In de reeks: De Nederlandse arbeidersbeweging onder redactie van het Internationaal instituut voor sociale geschiedenis te Amsterdam heeft Johan Frieswijk een werkje geschreven over een belangwekkende periode uit de geschiedenis van het socialisme in Friesland, de jaren tachtig en negentig der vorige eeuw. Dit thema heeft in de jongste tijd meer belangstelling van onderzoekers en auteurs getrokken, waarbij te denken valt aan studies van Frieswijk zelf, van J. J. Kalma en de in 1972 verschenen dissertatie van T. van der Wal, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid*, die ongeveer dezelfde periode bestrijkt. Frieswijk schetst in zijn boek uitdrukkelijk de socialistische arbeidersbeweging en legt dus een beperking, waar Van der Wal speciale aandacht mede aan de Friese bond van Patrimonium wijdde. Een ander verschil met Van der Wal is dat deze uitvoering op

de sociale toestanden in Friesland aan de hand van de verslagen van de enquête van 1890 en ook op de stakingen in de venen en het Bildt.

Frieswijk geeft binnen zijn kader een over het geheel duidelijk gesteld en informatief overzicht van de materie in een zeventiental hoofdstukjes. Veel is hierin samengevat van zijn eigen eerder gepubliceerde onderzoeken naar de historie van de Friese secties der Internationale rond het jaar 1870 en naar de latere beweging in de zuidoosthoek der provincie met Gorredijk als centrum (het bewaarde notulenboek van de SDB-afdeling is hier een belangrijke bron). De volle aandacht krijgen de ontwikkeling van de kiesrechtbeweging in het gewest en de bijzondere volkspartijformatie die zich hier voorafgaande aan en naast de sociaal-democratie vertoonde. De kracht van Frieswijk is zijn gedetailleerde en nauwkeurige kennis van bronnenmateriaal als het genoemde notulenboek, de correspondentie van Domela Nieuwenhuis, bewaard in diens archief, en in het bijzonder ook van de regionale pers (bladen als *Friesch Volksblad*, *De Klok*, *Sneeker Courant*, en andere). E

en zaak als de zogenaamde Schoterlandse kwestie rond de niet-herkiezing van Domela Nieuwenhuis in 1891 voor de tweede kamer weet hij aldus haarfijn uit de doeken te doen (103 vlg.), preciezer dan tot dusver gebeurd was. Aan de hand van zijn verzamelde gegevens tekent hij het beeld van een vrouwenfiguur als Anna Weyer-Giezen uit een bekende Leeuwarder familie die vele socialisten opleverde. Zij trouwde met de typograaf Ph. Weyer, kreeg acht kinderen (een van hen is de hoogleraar G. A. Ph. Weyer), richtte in 1890 te Wolvega een vrouwenvereniging op en trad ook als spreekster en schrijfster op, waartoe zij zich door eigen studie ontwikkelde. Zij stierf op veertigjarige leeftijd aan tbc. Alleen een dergelijke bladzijde maakt het boek al waardevol (218-219). Ook een aangelegenheid als de Hogerhuiszaak van 1896 waarover oudere literatuur niet ontbreekt, krijgt natuurlijk de aandacht, al valt deze eigenlijk al in een periode waarin parlementaire en vrije socialisten gescheiden wegen gingen tegen het eind van het door de auteur afgebakende tijdvak.

Hoewel over het geheel een betrouwbare weergave van de toedracht der gebeurtenissen wordt gepresenteerd, zijn wel enkele onjuistheden ingeslopen. Van der Goes en Gerhard moesten te Amsterdam niet de vereniging de Unie, maar de radicale kiesvereniging Amsterdam verlaten (52). De brochure van Domela Nieuwenhuis: Wat is de toekomst onzer middenklasse is niet van 1888, maar pas van 1891 (56). Het op bladzijde 94 genoemde volkspetitionnement betrof niet de kiesrecht kwestie, maar de belastinghervorming. Op bladzijde 179 staat tweemaal de naam Stienstra in plaats van Stellingwerf. Maar dit alles zijn toch slechts kleinigheden. Een onderwerp dat wel erg beknopt wordt afgedaan is het bestuursconflict in Weststellingwerf en Opsterland in 1894 (157). Het gold hier de eerste proeven van socialistische gemeentepolitiek, waarover Vitus Bruinsma uitvoerig heeft geschreven. Aan het werk zijn acht illustraties toegevoegd (het is dus geen plaatjesboek), voorts een bibliografie en een overzicht van de afdelingen van de SDB in Friesland samengesteld aan de hand van de pers (245-246).

A.F.Mellink

J. F. Verbruggen, *La bataille de Merkem, 17 avril 1918* (Centrum voor militaire geschiedenis, Bijdragen XII; Brussel: Koninklijk legermuseum, 1977, 175 blz., krt.).

Het is een hachelijke onderneming voor een leek zich aan de bespreking te wagen van een stukje micro-militaire geschiedenis van een eendaagse Duitse aanval en Belgische